

QORAQALPOG`ISTON HUDUDINING TABIATI VA TABIIY BOYLIKLARINING GEOGRAFIK O`RGANILISH TARIXI

¹Radjapov M.Ya., ¹To`lepov E.T., ²Baltabayev K.A.

¹Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

²Amudaryo tumani XTB qarashli 29-sonli o`rta maktab tarix fani o`qituvchisi

Xalqning ma`naviyati va madaniyati, uning xaqiqiy tarixi o`ziga xosligi qayta tiklanayotgan jamiyatimizni yangilash va taraqqiy ettirish yo`lidan muvaqqiyatli ravishda olg`a siljitishda hal qiluvchi, belgilovchi ahamiyatga egadir.

Amudaryoning hozirgi, qadimiy del`tasida madaniy hayot juda erta boshlangan. Shu sababdan Qoraqalpog`iston hududida qadimiy arxitektura yodgorliklari, qadimgi odamlar yashagan makonlar juda ko`plab uchraydi. Arxeologik ma`lumotlarga ko`ra Qoraqalpog`istonda eramizdan avvalgi yillardayok ibtidoiy odamlar ovchilik, chorvachilik xatto dexqonchilik bilan shug`ullangan. Bularning hammasi shu davr odamlarining tabiat haqida ma`lum darajada bilimga ega bo`lganligini ko`rsatadi. O`lkamizning geografik o`rganilish tarixi ikki yarim ming yillik vaqtni o`z ichiga oladi. Buyuk grek olimi Gerodot, Arrian, Strabon va Ptolomey o`z asarlarida Orol bo`yi tabiati, rel`efi, dashtlari, daryolari, ko`llari va aholisi to`g`risida dastlabki ma`lumotlarni yozib qoldirgan. Qoraqalpog`iston hududi tabiati haqidagi geografik bilimlarning rivojlanib borishi o`rta asrlarda yashab o`tgan arab sayyohlari Ibn Xurdobek, Ibn Rustad, Al`-Ma`sudiy, Istarxiy, exud ibn Batuta va boshqalar yozib qoldirgan ma`lumotlar sirasiga kiritiladi.

Hozirgi Qoraqalpog`iston hududidagi o`zi yashagan davr geografiyasi bo`yicha ko`pgina ma`lumotlarni o`rta asrlarda yashagan mashxur Xorazm olimlari Xorazmiy va Beruniylarning asarlarida ko`rish mumkin.

Qoraqalpog`iston o`lkasini o`rganishda tabiiy geograik tasavvurlarning rivojlanishida buyuk komusiy olim, hamyurtimiz Abu Rayxon Beruniyning xizmatlari juda katta. U astronomiya, fizika, matematika, geografiya, geologiya, mineralogiya, kartografiya, etnografiya, botanika, tarix, adabiyot va boshqa fanlarning rivojlanishiga katta hissa qo`shgan va shu sohalarga bog`liq 150 dan ortiq asarlar yozgan. Shulardan «Xindiston», «Geodeziya», «Mineralogiya», «Kartografiya» kabi asarlar bizgacha etib kelgan.

XVII asrdan boshlab Turkiston o`lkasi bilan ruslar ham qizikib, Chor Rossiyasi hukumati hozirgi Qoraqalpog`iston hududida uning iqtisodi va tabiiy sharoitini o`rganish bo`yicha bir nechta kompleks ekspeditsiyalari tashkil etdi. Eng dastlabki tadqiqot ishlari Amudaryoning Uzboy orqali Kaspiy dengiziga tutashishini aniqlashga yo`naltirildi. 1879-1880 yillari rus olimi A.A.Gluxovskiy boshchiligidagi ekspeditsiya tadqiqot ishlarini olib bordi.

XX asrning ikkinchi yarmida Qoraqalpog`iston hududida geografik tadqiqot ishlarining hajmi ancha kengaydi. Hidrometeorologik kuzatish joylari ko`paydi. 1932 yili A.I.Smol`ko Qoraqalpog`iston hududining neft` va gazga boy ekanligini isbotlab berdi. 1937 yildan boshlab S.R.Tolstov boshqargan «Xorazm» etnografik

ekspeditsiyasi uzoq yillar davomida o'lkamizda ishlab, 1960 yili Amudaryoning quyi oqimi, Sariqamish, Uzboy haqida asarni nashrdan chiqardi.

Qoraqalpog'iston hududining er osti qazilma boylik konlarini, o'simlik va hayvonotlar dunyosini, agroiklim resurslarini, tuprog'ini. ekologik muhitni, iqtisodiy geografik muammolarini o'rganishda taniqli olim akademik O.Akramxodjaev, professor A.Rafikov, professor J.Matmuratov, dotsent A.Bekbo'latov, olim J.Samanov, professor E.Umarov, professor B.Jolibekov va boshqalarning hissallari benihoya katta bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. –T., O'qituvchi, 1996.
2. Hasanov I., G'ulomov P.N. O'zbekiston tabiiy geografiyasi (1-qism). O'quv qo'llanma.-T.: O'qituvchi, 2007.
3. Umarov E.K. Qaraqalpaqstanning ekonomikaliq ha'm sotsialliq geografiyasi. JOO lari ushin sabaqliq. - Nokis.: Qaraqalpaqstan, 2014.

ХАЛЫҚҚА ХЫЗМЕТ КӨРСЕТИҮ ДӘРЕЖЕСИНИҢ ӘПИҰАЙЫ КӨРСЕТКИШЛЕРИ

Узақбаев Қ.К.

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Хәзирги ўақытта хызмет көрсетиў тараўлары ямаса үшінши сектор (третичный сектор) дүнья жүзиниң көплеген мәмлекетлеринде экономикалық раўажланыўдың тийкарғы бағдарына айланды.

Хызмет көрсетиў дегенде, халықтың хызметлерге болған талапларының туўрыдан-туўры қанаатландырыў ушын өндирислик хәм өндирислик емес тараўлардың улыўма ўазыйпаны бирлестиргени түсиниледи (1).

Хызмет көрсетиў тараўлари географиясы халықтың хызметлерге болған мутәжликлери хәм қанаатланыў дәрежеси бойынша аймақлық айырмашылықларды, сондай-ақ хызмет көрсетиў тараўының аймақлық шөлкемлестирилиўин үйренеди (2).

География пәнинде хызмет көрсетиў тараўлары географиясы, әсиресе оның базар шараятында раўажланыўы, экономиканың басқа тармақларына қарағанда кемирек үйренилген.

Хызмет көрсетиў тараўлары бойынша илимий-изертлеўлер Абрамов М.А., Алексеев А.И., Ковалев С.А., Ткаченко А.А., Покшишевский В.В., Меркушова Л.А., Беленкий В.Р., Манак Б.А., Николский И.В. хәм басқалар тәрәпинен әмелге асырылған. Өзбекстанда хызмет көрсетиў тараўларын географиялық жақтан үйрениў бойынша Эргашев О., Абдурашидов Б., Солиев А., Назаров М., Оллойров Н., Жураев Т. хәм басқалардың мийнетлери жәрияланған (3).

Хызмет көрсетиў дәрежесин математикалық есаплаў жоллары арқалы хызмет көрсетиў дәрежесин анықлаў мүмкин. Өз алдына пайдаланыўға болатуғын ямаса әдеўир қыйынырақ болған, интеграллық көрсеткишлер сыпатында пайдаланыўға болатуғын хызмет көрсетиў дәрежесиниң әпиұайы